

Židia v československom odboji počas druhej svetovej vojny – možnosti a limity ich pôsobenia

(Jews in the Czechoslovak Resistance during the Second World War – Possibilities and Limits of their Activities)

MARTIN POSCH

DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2025.1.03> © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.
© 2025, Martin Posch. This is an open access licensed under the Creative Commons

Martin Posch, Historický ústav SAV, v. v. i., Klemensova 19, 813 64 Bratislava; e-mail: martin.posch@savba.sk

During the Second World War, a significant number of soldiers of Jewish origin fought in the ranks of the Czechoslovak resistance. Many of them took part in the fighting in France or in the Middle East and subsequently made their way to Great Britain and later back to the European mainland, where they ended the war during the fighting at Dunkirk. In the ranks of the home resistance they were involved, among other things, in the battles of the Slovak National Uprising and subsequently also in partisan fighting. Despite the fact that all these soldiers made clear by their deployment their courage and willingness to fight for the restoration of Czechoslovakia and against the Nazi or Tiso's regime, the Jews also encountered manifestations of anti-Semitism on the part of their comrades in arms.

In this way, my study does not only point to the direct combat deployment of soldiers of Jewish origin, but also to the ways in which their activities were limited on the basis of their Jewish background. One example is the non-existent or minimal representation in special operations organized by the Czechoslovak Second Department of the Ministry of National Defence in London, or in the ranks of the Czechoslovak Air Force during the fighting of World War II. The study thus comprises two basic units – presenting the state of the art of research related to the involvement of Jewish resistance fighters in the Czechoslovak resistance at home and abroad, and highlighting the manifestations of anti-Semitism encountered by these soldiers at the hands of their fellow soldiers, or their superior officers, during the wartime conflict and later by the majority in peacetime as well.

Keywords: Jews, World War II, resistance, Czechoslovakia, anti-Semitism

Úvod

Jedným z veľmi rozšírených dobových stereotypov, ktorý u časti spoločnosti pretrváva dodnes, je, že Židia sa aktívne nezúčastňovali na odbojových aktivitách počas druhej svetovej vojny. Tento stereotyp vychádza do istej miery z dobového antisemitizmu, ale aj z ľudáckej, resp. nacistickej propagandy. Ako poukazuje Robert Gildea a Ismee Tamesová, pohľad na Židov výlučne ako na obete, a nie ako na aktívnych protinacistických bojovníkov pomohol vytvoriť aj rad kultových diel, ako napríklad americký televízny seriál *Holocaust* z roku 1978 či film *Shoah* od Clauda Lanzmana z roku 1985 (Gildea, Tamesová, *Eds.*, 2025: 23). Tento pohľad je však pomerne ľahko vyvrátený. V skutočnosti nachádzame zastúpenie Židov v takmer každej aktivite (nielen) československej rezistencie počas druhej svetovej vojny, či už ide o boje zahraničných armád alebo o činnosť v radoch domáceho odboja. Samotnému zapojeniu Židov či už v odboji alebo priamo v SNP sa venovalo niekoľko zborníkov (Zudová-Lešková, *Ed.*, 2007, Zudová-Lešková, *Ed.*, 2021). Cieľom štúdie tak nie je poskytnúť všetky informácie o Židoch v odboji, ale poukázať na limity, s ktorými sa vojaci židovského pôvodu stretávali, a taktiež poukázať, aké úspechy dosiahli, ak im bolo umožnené zúčastniť sa na odbojových aktivitách zo strany iných Spojencov. V tejto štúdii sa preto venujem predstaveniu rôznych aspektov tejto činnosti – teda výzvam, ktorým čelili všetci exulanti, ktoré boli spojené s odchodom do exilu, formovaniu zahraničných jednotiek v tzv. západnej časti exilového vojska a taktiež špecifickému postaveniu Židov v rámci odboja v zahraničí alebo na Slovensku. Vzhľadom na moju dlhodobú výskumnú tému sa zaoberám aj otázkou zastúpenia, resp. nezastúpenia Židov medzi agentmi v rámci spravodajských operácií, ktoré prebiehali na našom území. Cieľom štúdie je tak predstaviť limity, s ktorými sa stretávali židovskí odbojármi a odbojárky v rámci spoločného boja za obnovu Československej republiky a porážky nacistického a ľudáckeho režimu.¹

¹ Vzhľadom na môj výskum, v ktorom sa venujem primárne aktivitám domácej rezistencie resp. činnosti západnej časti československej zahraničnej armády počas druhej svetovej vojny a taktiež jazykovým a archívnym limitom, táto štúdia neobsahuje bližšie informácie k odbojovým aktivitám Židov v radoch východnej časti československej zahraničnej armády. Bližšie sa účasti Židov v tejto časti zahraničnej armády venoval Erich Kulka v práci *Židé v československé Svobodové armáde* (Kulka, 1990).

Nacionalistický naratív odboja a problém kvantifikácie účasti židovských vojakov

Téma československého odboja počas druhej svetovej vojny je jednou z nosných tém (nielen) našich moderných vojenských dejín. Významné udalosti, ako sú účasť letcov v bitke o Britániu či atentát na Heydricha sa dnes už stali námetmi filmov určených širokej verejnosti. Limitom týchto naratívov je však zobrazovanie účastníkov odboja primárne z pozície väčšinového obyvateľstva, teda predovšetkým Čechov, Moravanov a Slovákov.² Realita medzivojnového Československa, a tým priamo aj štruktúr rezistencie, ktorej cieľom bola jeho teritoriálna obnova, bola podstatne rozmanitejšia, pokiaľ ide o etnické zastúpenie. V odboji doma aj v zahraničí nachádzame predstaviteľov rôznych menšín, ktorí sa svojimi aktivitami zásadným spôsobom pricinili o konečný úspech československého odboja. Dá sa len súhlasiť s českým historikom Zdenkom Maršálkom, že „*již během války byli z obrazu odboje postupně vytěšňováni například příslušníci menšinových národností, ale také političtí oponenti exilového vedení, a výběr podle politického klíče či ideologické využitelnosti se později stal pravidlem.*“ (Maršálek, Hofman, 2011: 6)

Presné stanovenie počtu židovských vojakov v československej zahraničnej armáde je pomerne náročné. Ako opäť poukazuje Maršálek, existuje niekoľko možností, ako zistiť pôvod židovských vojakov – napríklad na základe konfesie, národnosti, materinskej reči alebo špecifických mien (Maršálek, 2017: 79–83). V prípade časti vojakov svoju úlohu zohrávala aj snaha zatajiť svoju konfesiou z obavy pred antisemitizmom, ktorý bol prítomný aj v radoch československého zahraničného vojska. Údaje, ktorými dnes disponujeme, predstavujú skôr dokázateľné minimum, pričom reálne číslo bolo pravdepodobne vyššie.

Židia v zahraničnom odboji na Západe

Do exilu viedli primárne dve cesty – severná cez Poľsko loďou do Francúzska a južná cez Slovensko, Maďarsko, Juhosláviu až na Blízky východ a následne odtiaľ do Francúzska. Odchody do exilu boli možné vďaka spolupráci s odbojom, predovšetkým s organizáciou Obrana národa.³ Spomenuté cesty však zobrazujú ideálny scenár –

2 Uvedomujem si, že v skúmanom období neexistovala pri sčítaní obyvateľstva možnosť prihlásiť sa k moravskej národnosti. Vzhľadom na to, že moravská identita pre mnohých príslušníkov odboja zohrávala významnú rolu, tak ju uvádzam ako kategóriu sebaidentifikácie jednotlivých príslušníkov domáceho resp. zahraničného odboja.

3 Obrana národa (ON) patrila k najvýznamnejším odbojovým organizáciám pôsobiacim na území bývalého Československa. V jej radoch pôsobili primárne bývalí príslušníci československej armády, vrátane spravodajských dôstojníkov, ktorí neodišli do exilu. Limitom tejto organizácie bola jej vojenská hierarchická štruktúra, ktorá nacistickým bezpečnostným orgánom výrazne uľahčovala likvidáciu odbojových štruktúr. K celkovej činnosti Obrany národa pozri Kokoška Ed., 2017: 3–15; k činnosti Obrany národa na Slovensku pozri Zudová-Lešková, 2009: 70–120.

mnohí židovskí exulanti zažili po úspešnom prechode hraníc nepríjemné vytriezvenie, keď sa pri snahe o zapojenie do zahraničnej armády stretávali s odmietaním, resp. s odkazmi, aby sa presunuli do ďalších krajín. V období medzi rozbitím Československa a vypuknutím konfliktu vstupovali československí exulanti, ktorí mali záujem o boj proti nacistickému Nemecku, do francúzskej Cudzineckej légie. Vďaka aktivite československého vyslanca vo Francúzsku Štefana Osuského mali byť títo vojaci v prípade vypuknutia vojny uvoľnení a následne pridelení k československému zahraničnému vojsku.⁴ Dovtedy však zostávali v radoch Cudzineckej légie, pričom vzhľadom na internacionalitu légie sa často stávalo, že dôstojníkmi boli Nemci. Mnohí československí vojaci v légii mali s nemeckými dôstojníkmi zlé skúsenosti. Špecifickú situáciu v tomto ohľade zažívali vojaci židovského pôvodu alebo virovyznania. Tí sa stretávali v légii, ale aj v radoch neskoršie vytvorenej československej zahraničnej armády s rôznymi prejavmi antisemitizmu, ktoré vychádzali z dobových predsudkov. Tento jav nebol žiadnym špecifikom československej zahraničnej armády; naopak, prejavy antisemitizmu a rasizmu boli prítomné v mnohých jednotkách spojeneckých armád. Môžeme spomenúť napríklad realie, v akých počas vojny existovali Afroameričania v radoch armády Spojených štátov amerických.⁵ V kontexte československej zahraničnej armády možno hovoriť o dvoch zásadných obdobiach, keď prejavy antisemitizmu výrazne narastali. Prvým bolo obdobie formovania zahraničnej armády vo Francúzsku. Druhým bolo obdobie tesne po porážke Francúzska, keď sa zvyšky zahraničnej armády presunuli do Veľkej Británie.

Po vypuknutí vojny v septembri 1939 bolo legionárom umožnené odísť a vstúpiť do radov československého vojska vo Francúzsku. Hlavným výcvikovým strediskom bol tábor v Agde, kde boli donedávna sústredení utečenci zo Španielska. Tábor bol vo veľmi zlom stave, nemal dostatočné hygienické ani iné vybavenie potrebné na výcvik vojska a situácia vo výzbroji a výstroji bola rovnako tristná. Časť vojakov svoju frustráciu zo zlých materiálnych podmienok a celkovej nedostatočnej organizácie zo strany francúzskeho spojenca prenášala na svojich židovských spolubojovníkov. Situácia sa v tomto ohľade zhoršila po mobilizácii československých občanov vo Francúzsku v novembri 1939. Na základe mobilizačnej vyhlášky vstúpila do armády aj časť ľudí ovplyvnených ľudáckou propagandou a v táborových priestoroch sa ozývali dokonca ľudácke propagandistické piesne. Objavili sa prípady, keď vojaci odmietli vykonať rozkaz, ktorý im vydal dôstojník židovského pôvodu. Je však potrebné zdôrazniť, že išlo o činy jednotlivcov, a nie o oficiálny postoj československého velenia a v prípade neuposlušnosti rozkazu nadriadeného veliteľa sa pristupovalo aj k trestom na základe vojenského poriadku.

Nevraživosť medzi vojakmi často pochádzala aj z toho, že vzdelaní a viacerými jazykmi hovoriaci Židia zastávali vo vojenskej správe vyššie funkcie. Časť židovských vojakov medzi sebou komunikovala jazykmi im bližšími, ako boli napríklad

4 Bližšie k celkovým diplomatickým aktivitám Štefana Osuského pozri Michálek, Ed., 2018: 108–147.

5 K osudu afroamerických vojakov v radoch armády Spojených štátov amerických pozri Bristol, 2020: 50.

maďarčina či nemčina. Na komunikáciu v týchto jazykoch v radoch nacionalisticky ladenej exilovej armády sa medzi mužstvom nepozeralo s pochopením. Vzdelanie a znalosť jazykov tak boli jedným z dôvodov, ktoré vzbudzovali antisemitské vášne. Realitou však bolo to, že pri existencii exilového vojska, kde bola nutné komunikácia vo viacerých jazykoch aj s predstaviteľmi Spojencov, bola znalosť jazykov jednoznačným predpokladom na obsadzovanie štábných funkcií, a to bez ohľadu na etnicitu alebo konfesiu.

Situáciu medzi mužstvom vo Francúzsku rozhodne neupokojil ani tzv. palestínsky transport dobrovoľníkov. Československý generálny konzul v Jeruzaleme Jozef Miloslav Kadlec odmietol vydať úrad Nemcom a začal vytvárať evidenčné zoznamy pre potreby vytvorenia čs. vojenských oddielov v Palestíne. Na jeho výzvu sa prihlásili krajanovia žijúci v priestore Blízkeho východu. Do Francúzska bolo nakoniec vyslaných 400 dobrovoľníkov, ktorým velil poručík v zálohe Koloman Schreiber. Po príchode do Francúzska však bola časť dobrovoľníkov neuznaná za spôsobilých služby. Osud tzv. palestínskeho transportu podnietil antisemitské nálady v radoch 1. československej pešej divízie. Jej veliteľ, generál Rudolf Viest⁶ poznamenal: *„Medzi Čechoslováky, hlásiacimi sa k službe v légii, je určitý počet ľudí, sú to Izraeliti, ktorí aj keď ukazujú papiere, podľa ktorých vykonali vojenskú službu, zdá sa, že majú za cieľ predovšetkým emigrovať a vyhnúť sa po svojom príchode do Francúzska svojej vojenskej povinnosti.“* (Kulka, 1992: 42)

Tento citát predstavuje častú generalizáciu týkajúcu sa vojakov židovského pôvodu. V množstve exulantov by sme určite mohli nájsť ľudí, ktorí mali za cieľ emigrovať

6 Generál Rudolf Viest je jedným z najvýznamnejších predstaviteľov československého odboja počas druhej svetovej vojny. Zúčastnil sa už na bojoch prvej svetovej vojny, najprv v radoch rakúsko-uhorskej armády a neskôr na strane Dohody, bojoval v radoch srbskej armády a československých légii, ktoré bojovali za vznik spoločného štátu Čechov a Slovákov. Do novovzniknutej republiky sa vrátil v roku 1920 a v nasledujúcich rokoch zastával dôležité funkcie v rámci československej medzivojnovej armády. Rudolf Viest bol jediným generálom československej medzivojnovej armády slovenského pôvodu – v roku 1938 mal hodnosť divízneho generála. Vznik Slovenskej republiky prijal s nevôľou a spolu s ďalšími bývalými legionármi sa podpísal pod prehlásenie, v ktorom protestoval proti vyhláseniu Slovenskej republiky a vyzýval k zachovaniu Československa. Po rozbití republiky a vytvorení slovenskej armády sa stal jej generálnym inšpektorom. Naďalej však nesúhlasil s ľudáckym režimom a ako člen slovensko-maďarskej delimitačnej komisie v auguste 1939 sa nevrátil z rokovania v Budapešti, odišiel do Juhoslávie a potom v polovici septembra 1939 do Francúzska, kde sa stal členom Československého národného výboru v Paríži. Vo Francúzsku taktiež velil 1. československej divízii, ktorej jednotky sa zúčastnili na bojoch v roku 1940. Po porážke Francúzska odišiel do Veľkej Británie, kde pracoval v najvyšších orgánoch československého exilu. Ľudácky režim na Slovensku ho v neprítomnosti zbavil štátneho občianstva a odsúdil na trest smrti. Po vypuknutí Slovenského národného povstania ho prezident Edvard Beneš vymenoval za veliteľa 1. československej armády, ktorej velenie prevzal 7. októbra 1944. Viest riadil ústupové boje povstaleckej armády a nariadil presun z Banskej Bystrice na Donovaly. Dňa 28. 10. 1944 Viest s Golianom a ďalšími dôstojníkmi v sprievode Vysokoškolského strážneho oddielu opustili Donovaly a mali namierené do priestoru Poľany. Dňa 2. 11. 1944 generáli Viest a Golian spolu so skupinou vojakov sa dostali do Pohronskeho Bukovca, kde našli úkryt. V tejto obci boli povstaleckí generáli na druhý deň zajatí. Oboch eskortovali do Banskej Bystrice, neskôr do Bratislavy. Odtiaľ ich previezli do Viedne a ešte v ten istý deň do Berlína. Na základe súčasného stavu výskumu predpokladáme, že bol začiatkom roka 1945 popravený v priestoroch KT Flossenbürg. Bližšie pozri Lánik, Ed., 2005: 317–318.

za každú cenu. Viestovo zovšeobecnenie však obmedzilo toto tvrdenie len na židovských vojakov, čo nereflektovalo realitu v jednotke a poukazovalo na to, že dobové stereotypy neobišli ani vysoko postavených československých dôstojníkov. V kontraste s tvrdením generála Viesta stojí žiadosť nadporučíka Müllera na vytvorenie samostatnej židovskej jednotky v rámci československej zahraničnej armády. Táto iniciatíva však nebola podporená (Kulka, 1992: 45). Percentuálne zastúpenie židovských vojakov počas bojov vo Francúzsku jasne ukazuje na ich odhodlanie v boji proti nacistickému Nemecku a za obnovu Československa. Podľa konfesionalnej štruktúry československého vojska vo Francúzsku sa k židovskému vierovyznaniu hlásilo 1352 mužov, čo predstavovalo 11,9 % príslušníkov československého vojska vo Francúzsku (Maršálek, 2017: 160).

Porážka Francúzska pochopiteľne otriasla morálkou členov československej zahraničnej armády. Židovskí príslušníci však mali na svoju nespokojnosť o niekoľko dôvodov viac. Skúsenosti z bojov vo Francúzsku jasne ukázali, že ani československá armáda sa nedokáže vyrovnáť s antisemitizmom v radoch mužstva či dôstojníckeho zboru. Nie je preto prekvapením, že medzi vzbúrencami v Cholmondeley sa našiel aj istý počet židovských vojakov. Vojaci po svojom príchode z Francúzska do Veľkej Británie prejavovali značnú nespokojnosť – kritizovali pomery v zahraničnom vojsku a rôzne aspekty činnosti počas bojov vo Francúzsku. Časť z nich prestala zdraviť svojich nadriadených, odmietali plniť rozkazy a pokračovať vo výcviku. Výsledkom bolo vylúčenie resp. odchod 539 vojakov z radov československej armády (Plachý, 2016: 26–31). Mnohí z nich však vystúpili (a treba dodať, že väčšina len dočasne) z politických dôvodov. Napriek upokojeniu situácie v radoch československého vojska vo Veľkej Británii sa prejavy antisemitizmu objavovali aj v neskoršom období. Ako príklad môžeme uviesť spomienky Blahoslava Zavadila:

Mezitím jsem využil nejbližší příležitosti k tomu, abych šel oslavit do hospody svůj návrat k praporu. Samozřejmě, že mými společníky byli oba Tondové – Sláma a Zelený. Zatímco Toník Sláma poměrně brzy odpadl, neboť neměl již takovou výdrž, pokračovali jsme s Tondou Zeleným až do uzavírací hodiny. Když jsme vyšli z hospody, netajil se Tonda svou chutí vyvolat nějakou šarvátku. Nebyl jsem tím zrovna nadšen a nechal jej jít na nábreží samotného. Nejsem si jist, zda počítal s tím, že ho určitě ve štychu nenechám, v každém případě však při setkání s prvními vojáky – byli to nějací kluci od 2. praporu – jsem zaslechl, jak se jich Tonda ptá: „Kdo z vás je Žid?“. Jestli někdo z nich Žid byl nebo ne, stejně tak jako kdo koho napadl první, dnes již nevím. V každém případě vznikla rvačka. (Zavadil, 2012: 92)

Napätie, ktoré vojaci riešili konzumáciou alkoholických nápojov a následným vyprovokovaním bitky, pramenilo aj z národnostných tenzií v armáde. Tie sa opäťovne prejavovali vo forme konfliktov medzi príslušníkmi väčšinového a menšinového obyvateľstva bývalej republiky. Opäť Zavadil:

V době, kdy jsem se vrátil k rotě, probíhala právě akce, která směřovala k tomu, aby co nejvíce vojáků žádalo o vystoupení z naší armády s tvrzením, že odmítají sloužit s Němci a Maďary. Po dohodách československé emigrační vlády a politických představitelů těchto národů začali totiž vojáci zmíněných národností doplňovat především stavy našich pozemních jednotek. Také oni, podobně jako Židé ve Francii, často neovládali naši mateřštinu, což se samozřejmě mnohým nelíbilo. (Zavadil, 2012: 91)⁷

Zavadilove spomienky sú výnimočné tým, že ich autor sa nijako nevyhýba kontroverzným témam a do istej miery priznáva, že postupne stratil predsudky voči židovským vojakom. Z pohľadu skúseností je až ironické jeho hodnotenie tankistov židovského pôvodu, ktorí sa pred svojím pobytom zúčastnili na bojoch v Severnej Afrike. Po ich príchode a reorganizácii jednotky na obrnenú brigádu boli zaradení do čaty, kde pôsobil aj Zavadil. Zmenu svojho postoja komentoval slovami:

Vzniklo z toho vleklé dohadování, neboť vzhledem k mé nechvalné pověsti židobijce měl každý Žid ihned mnoho různých důvodů, proč chce jít kamkoliv jinam než do naší čaty. Nakonec se k ní přece jen někteří dostali, dokonce dva přímo do osádky mého tanku. Dá se říci, že se podstatnou měrou přičinili o to, že jsem postupně měnil svůj názor na Židy. Ukázalo se totiž, že ti mladší, vesměs kluci z bývalé Klá-páلكovy jednotky – se nám odvahou a obratností zcela vyrovnají. (Zavadil, 2012: 102)

Situácia sa postupne upokojovala, čo bolo zapríčinené aj pomerne dobrou logistikou (v porovnaní s Francúzskom) v Spojenom kráľovstve. Pozemné vojsko v Británii prechádzalo reorganizáciou a do aktívnych bojov zasiahlo, vzhľadom na frontovú realitu, až v roku 1944. Bojové operácie západnej časti zahraničného vojska sa tak primárne týkali československého letectva, jednotiek na Blízkom východe a agentov nasadených v špeciálnych operáciách.

Československí letci sú dodnes vnímaní ako elita československej armády počas druhej svetovej vojny. Je však zaujímavé, že medzi lietajúcim personálom bolo pomerne málo židovských príslušníkov. Na bitke o Britániu sa síce zúčastnili aj židovskí letci, ako napríklad Emil Fechtner v radoch 310. československej stíhacej perute, ale napriek tomu existoval jasný nepomer medzi pozemným personálom perutí a samotnými letcami (Kulka, 1992: 136). Jedným z argumentov pre tento nepomer bola snaha ochrániť židovských letcov pred osudom, ktorý by ich čakal po zostrení nad nepriateľským územím. Tento argument ohľadne ochrany je však v ostrom kontraste so známymi prejavmi antisemitizmu. V tejto súvislosti Erich Kulka cituje svedectvo Jozefa Margoliusa, ktorý „*pro svůj židovský původ denně trpěl*“.

⁷ Akcia, ktorej cieľom bolo získať nových regrútov do jednotky, a ktorá tak pobúrila nacionalistickejšie uvažujúcich vojakov, bola v konečnom efekte neúspešná a celá akcia vyústila k náboru len viac ako stovky nových vojakov. Bližšie pozri Maršálek, 2017: 240–243.

Nadávali nám do smradlavých Židů a přidělovali nám na letišti ty nejhorší práce. Při nakládání na nás posměšně pokřikovali „sokolíci“. Byl jsem tehdy rotný a potom v této zoufalé situaci jsem žádal o přemístění k Československé vojenské jednotce v Sovětském svazu. Ale i tam jsem byl zklamán.“ (Kulka, 1992: 135) Je zaujímavé, že postupom času sa (pravdepodobne pod vplyvom strát a prirodzeným úbytkom letcov po odlietaní leteckých hodín a povinnom operačnom odpočinku) zvyšoval aj pomer zastúpenia Židov v letectve (Kulka, 1992: 139).

Jedným z frontov, na ktorom participovali československí vojaci umiestnení vo Veľkej Británii boli špeciálne operácie. Medzi takmer stovkou vysadených agentov, ktorí boli vycvičení v spolupráci československého II. odboru MNO a Special Operations Executive počas druhej svetovej vojny nenájdeme žiadneho predstaviteľa z radov menšín predvojnového Československa, a teda ani jedného agenta židovského pôvodu. Vzhľadom na percentuálne zastúpenie židovských vojakov vo Veľkej Británii v priebehu vojny tento fakt vyvoláva otázky, na ktoré sa pokúsím odpovedať. Najprv predstavím, ako vyzeral prvotný výber budúcich agentov – ten sa začal 27. novembra 1940. V tento deň totiž major Karel Paleček navštívil veliteľstvo 1. československej brigády a vybral prvých šiestich adeptov. Paleček o návšteve brigády zanechal správu, kde popisuje, akým spôsobom prebiehal výber uchádzačov:

Z předloženého seznamu vybral jsem zatím šest osob, které podrobil jsem náborové proceduře. Náborová procedura sestává ze dvou dílů, v prvním objekt připravím, že přichází event. v úvahu pro zvláštní posláni, poukážu na nutnost podobných úkolů pro zajištění našeho národa v budoucnu, dobudování státu a.t.d. V tomto dílu se objekt dozví pouze, že přichází v úvahu pro zvláštní posláni. Nezastírám event. potíže, riskantnost a.t.d. Vyjádří-li se objekt kladně, vezmu jej do „slibu“ a poukážu při skládání slibu na vážnost aktu. Pak jej zasvětim do vlastního posláni, které jej očekává a dotážu se znovu, zda na svém „ano“ trvá. V kladném případě je zavázán ještě jednou daním ve jménu našeho ujařmeného národa a našeho nejvyššího vojenského vedení. Tento slib v případě nesplnění, poškození a pod. rovná se rozsudku smrti. Na to jej označím jako čekatele do doby až bude „vedením“ povolán. Tento způsob i forma se mně zatím osvědčil. Všech šest vybraných [vojakov, pozn. aut.] přijalo.⁸

Palečkova návšteva mala hlavne sondážny charakter s cieľom preveriť potenciálnych kandidátov na nasadenie do špeciálnych operácií. Plánovanie samotných operácií sa totiž nachádzalo v počiatočnom štádiu a zvažovali sa rozličné spôsoby prepravy agentov. Významným faktorom pri snahe pochopiť výber vojakov je ten, že išlo o výber, ktorý bol vykonaný na jeseň roku 1940, teda v čase, keď sa značná časť

8 V prvom výbere majora Karla Palečka boli vybraní: rotný František Pospíšil, Arnošt Mikš, Jan Kubiš, Leopold Musil, Otmar Riedl a desiatnik Josef Gemrot. Časť z nich sa zúčastnila na výsadbách tzv. prvej vlny. Bližšie pozri VHA, fond 37-150-4, Pokračování o činnosti mjr. K. Palečka v jeho zvláštním posláni u vel. 1. čs. brigády 27.–30. XI. 1940.

vojakov židovského pôvodu nachádzala v priestore Blízkeho východu, resp. po vzbure v Cholmondeley v Pioneer Corps. Palečkov výber taktiež prebiehal na základe odporúčaní jednotlivých veliteľov, a tak výber možných účastníkov operácií bol ovplyvnený jeho subjektívnym pohľadom resp. pohľadom nižšie postavených veliteľov v rámci Československej zmiešanej brigády.

Zásadný počet židovských vojakov bol v československej jednotke na Blízkom (dobovo označovanom ako Strednom) východe. Príslušníci Československého pešieho práporu 11. – Východného a neskôr 200. ľahkého protiletadlového pluku – Východného sa zúčastnili na dnes už legendárnej obrane prístavu Tobruk, ako aj na ochrane leteckého priestoru nad prístavom v Haife. V tejto jednotke, napriek pôvodnému britskému limitu (pôvodne v jednotke malo byť maximálne 95 židovských vojakov), ich nakoniec bolo takmer polovica – presne 49,5 % (Maršálek, 2017: 376). Toto číslo opäť vychádza z konfesionalnej príslušnosti. V prípade, že by sme zahrnuli aj nekonfesionalných Židov v jednotke, je vysoko pravdepodobné, že by tvorili viac ako polovicu jej príslušníkov. Po presune tejto jednotky do Veľkej Británie a jej začlenení do československej zmiešanej brigády dosiahlo percentuálne zastúpenie Židov v jednotke viac ako 30 % (Maršálek, 2017: 248). Ich príchod však vyvolal viaceré antisemitské komentáre z radov časti mužstva zmiešanej brigády. Opätovne Blahoslav Zavadil spomína „označení, které tito chlapi nosili na výložkách – totiž ME (Middle East – Střední východ) –, hned přeložil nějaký vtipálek jako Mojžíšova expedice, neboť v jednotce bylo dost Židů. To se velmi rychle ujalo, takže několik dní po příjezdu jim už pomalu nikdo jinak neřekl.“ (Zavadil, 2012: 98–99) Vzhľadom na presun značnej časti židovských vojakov do Veľkej Británie je dodnes nezodpovedanou otázkou, prečo neboli títo vojaci nasadení do špeciálnych operácií v tzv. tretej operačnej vlne, keď boli nasadzovaní aj zajatí vojaci napríklad z radov slovenskej armády, ako bol veliteľ výsadku Courier-5, Imrich Erös.

Židia pochádzajúci z Československa však nepôsobili len v radoch československej exilovej armády. Ich stopu môžeme nájsť aj v aktivitách britských Commandos, konkrétne v 3. oddiele 10. komanda, označovanom ako Inter-Allied, ktoré bolo primárne tvorené príslušníkmi z krajín okupovaných nacistami. Päť Židov pôvodom z Československa, slúžiacich v tejto jednotke, sa zúčastnilo aj na známom, ale neúspešnom útoku na Dieppe v roku 1942. Podrobnejšia rekonštrukcia činnosti alebo personálneho zastúpenia Židov z Československa v tomto komande je pomerne náročná. Ako uvádza Nick van der Bijl, časť dokumentov bola po vojne zničená v snahe ochrániť bývalých členov komanda zo strednej a východnej Európy pred perzekúciami po politických zmenách v regióne a nástupe komunistickej diktatúry (Bijl, 2006: 3).

Židia a domáci odboj na Slovensku

Východisková pozícia domáceho československého odboja bola odlišná od odbojových hnutí v ďalších krajinách Európy, s výnimkou Rakúska. Zásadným rozdielom bol fakt, že nacistickému Nemecku sa podarilo tieto územia obsadiť bez boja. Keďže neprebegli

rozsiahlejšie boje s protivníkom, zdroje na získavanie zbraní (primárne väčších ráží) boli obmedzené. Napriek čiastočne rozdielnemu vývoju v Protektoráte Čechy a Morava a v Ľudáckej Slovenskej republike možno zhodnotiť, že domáci odboj sa spočiatku sústreďoval predovšetkým na spravodajskú a prípadne sabotážnu činnosť (ak opomenieme plán povstania v Protektoráte zo septembra 1939).⁹ Dlhodobé plány odboja pritom rátali s rozhodujúcim vystúpením proti okupantom, resp. lokálnym kolaborantom, až v neskoršej fáze konfliktu. V prvej fáze sa tak domáci odboj primárne zameriaval na spravodajské aktivity a na pomoc ľuďom pri odchode do exilu či do ilegality. Podobne ako v zahraničnej armáde, aj v radoch domáceho odboja sa v každej fáze nachádzali židovskí predstavitelia, ktorí aktívne vystupovali proti Ľudáckemu režimu. Spomenúť možno napríklad Jozefa Büchlera a Editu Ernstovú v skupine Ladislava Exnára, či členov Zibrínovej skupiny Demec.¹⁰

Pri skúmaní aktivít Židov na slovenskom území počas druhej svetovej vojny je dôležité uvedomiť si dve východiskové pozície, z ktorých Židia v odboji vychádzali. Ako uvádza Ivan Kamenec (Kamenec, 2020: 260), účasť Židov v domácom odboji možno rozdeliť do dvoch základných kategórií:

1. Klasický odboj – tradičný, protifašistický odboj, ku ktorému by prišlo aj bez antisemitskej politiky Ľudáckych predstaviteľov,
2. Odboj z donútenia – ako reakcia na antisemitskú politiku Ľudáckych predstaviteľov.

Jedným z limitov pri takomto členení odboja je komplikovanosť a rozmanitosť aktivít jednotlivcov zapojených do odboja. Napríklad činnosť ilegálnej Pracovnej skupiny možno pokladať za odboj z donútenia (snaha zabrániť ďalším transportom či zmierniť dopady Ľudáckeho prenasledovania na židovské obyvateľstvo). Je však otázne, kde je hranica medzi odbojom z donútenia a odbojom z presvedčenia. Podobne ako v dlhotrvajúcej diskusii o tom, čo možno považovať za prejav odboja a odporu, je potrebné hodnotiť každý čin individuálne, s prihliadnutím na všetky okolnosti a širšie súvislosti.

Potenciál pre rozvoj odbojových aktivít mali najmä tzv. preškoľovacie kurzy a pracovné strediská, kde sa zhromažďovali najmä mladí ľudia. Členovia potenciálnych odbojových hnutí sa regrutovali predovšetkým z radov bývalých, režimom zakázaných, mládežníckych sionistických organizácií Hašomer Hacair a Makabi Hacair (Nir, 2001: 94–99). Vzhľadom na nižší vek účastníkov boli však možné odbojové aktivity limitované nielen nízkym vekom, ale najmä minimálnymi vojenskými skúsenosťami zapojených osôb. Možnosti organizovanej židovskej rezistencie na Slovensku zásadne obmedzili deportácie z roku 1942. Tragický nezaujem o osud židovského obyvateľstva bol badateľný nielen medzi predstaviteľmi domáceho odboja (či už komunistického, alebo občianskeho), ale aj v radoch zahraničnej armády a exilového hnutia.

9 K plánovaniu a osudu často opomínaného povstania v septembri 1939 pozri Posch, 2021: 41–45.

10 K aktivitám odbojovej skupiny Demec pozri Zudová-Lešková, 2009: 131–140.

Príkladom môže byť zápis generála Rudolfa Viesta z roku 1942. Viest si v tom období podrobne všimal represie, ktoré nasledovali po atentáte na Reinharda Heydricha v Protektoráte Čechy a Morava. Vo svojich zápiskoch si presne evidoval počet popravených počas druhého stanného práva a vyjadroval sa k tomu. Deportácie zo Slovenska však vo svojich zápiskoch spomínal len okrajovo, a to najmä v súvislosti so správami zo Slovenska. Príkladom je zápis z 9. augusta 1942:

Predpokladá sa, že prevrat na Slovensku bude veľmi ľahký, že slovenský snem sa jednoducho uznesie na včlenení Slovenska do ČSR. Mobilizáciu a vojenský prevrat asi povedie Malár. Sú však určité obavy, aby nestratili dnešné výhody, ktoré majú. Týka sa to zamestnanosti, miest v štátnej službe. Chcú silnú republiku, ktorá nebude podliehať ani vplyvu Nemcov, ani Maďarov, ani Poliakov. O federácii s Poľskom sú značné pochybnosti. Najmä evanjelici sú proti úzkej federácii. Nenávisť voči Čechom zmizla, tí čo zostali na Slovensku, majú plnú rovnoprávnosť. Málo ľudí súhlasí so surovým riešením židovskej otázky, ale všetci považujú toto riešenie za definitívne. Židia sa budú môcť vrátiť len s povolením, ktoré sa bude udeľovať až po preskúmaní ich minulosti. (Viest, 2002: 173)

Tento Viestov zápis je zaujímavý vo viacerých rovinách. Na jednej strane ide o jednu z veľmi mála zmienok o osude židovského obyvateľstva na Slovensku, ktorú si Viest poznamenal, a na strane druhej ide o text zápisu samotného. Vrcholový predstaviteľ exilového hnutia, bývalý veliteľ československej divízie vo Francúzsku a budúci veliteľ povstaleckej armády, preberá ľudácku a nacistickú dikciu o „riešení židovskej otázky“. Zo samotného zápisu nie je jasné, do akej miery ide len o Viestove zápisky k správam, ktoré dostal, a do akej miery ide o myšlienky samotného Viesta (hlavne v kontexte povolenia pre Židov pre ich návrat do vlasti a preskúmania ich minulosti po skončení vojny). Absencia akýchkoľvek komentárov z jeho strany ohľadne osudu židovského obyvateľstva počas vojny, resp. ich plánovaného osudu po jej skončení má však taktiež značnú výpovednú hodnotu.

Po pozastavení deportácií môžeme pokladať za centrá židovskej rezistencie (okrem činnosti G. Fleischmannovej a ilegálnej Pracovnej skupiny¹¹) pracovné tábory, pričom najznámejším z nich sa stal tábor v Novákoch. Ako spomína Alexander Bachnár, jedným z hlavných motívov táborového ilegálneho hnutia bola snaha vyhnúť sa deportáciám v prípade ich obnovenia (Bachnár, 2019: 107–109). Vďaka dobrej geografickej polohe tábora (blízkosť pohoria Vtáčnik) a aj tomu, že ľudácki predstavitelia uverili vlastnej propagande a väzňov pokladali len za lacnú dehumanizovanú pracovnú silu, sa podarilo pripraviť nielen potravinové zásoby, ale aj zbrane a dostať sa do kontaktu s partizánskou skupinou Albína Grznára, ktorá pôsobila na Vtáčniku, či s Trojanovou skupinovou v Baťovanoch. Na čele ilegálnej organizácie v tábore stáli nám dnes už

11 Odbojovej činnosti Gizi Fleischmannovej a ilegálnej Pracovnej skupiny sa dlhodobo venuje historička Katarína Hradská. Blížšie k problematike pozri napr. Holokaust na Slovensku 8. Ústredňa Židov (1940 – 1944) (Hradská, 2008) resp. Gizi Fleischmannová: Návrat nežiadúci (Hradská, 2012).

známe osobnosti, ako Juraj Špitzer či Hela Volanská, ktorí následne pôsobili aj v novej údernej rote. Tá po vypuknutí povstania a ozbrojenom odchode z tábora pôsobila napríklad na fronte pri Baťovanoch a po prechode na partizánsky spôsob boja ustúpila do hôr (Baka, 2001: 64 ; Bachnár, 2019: 119–138).

Na pomedzí domáceho a zahraničného odboja sa nachádzajú špeciálne operácie, na ktorých boli nasadení agenti a agentky židovského pôvodu. Tieto operácie predstavujú veľmi zaujímavú kapitolu nielen židovského odboja v Európe, ale aj samotných spravodajských aktivít.

Laická aj odborná verejnosť, pokiaľ sa primárne nevenuje spravodajským operáciám, si často neuvedomuje rozmanitosť spravodajských služieb Spojencov, predovšetkým Veľkej Británie. Najznámejšou a najstaršou je, samozrejme, Secret Intelligence Service (MI6). Nebola však jedinou, a v kontexte nasadenia židovských agentov a agentiek bola de facto najmenej aktívnou. Isté snahy o spoluprácu so Židmi žijúcimi na Blízkom východe mala aj Special Operations Executive (SOE). Táto organizácia, ktorá vznikla v lete roku 1940 s hlavným cieľom vykonávať sabotáže, mala podobné zámery aj v tomto priestore. Kontakty, ktoré britskí spravodajcovia nadviazali, sa sústredili najmä na možnosť, že nemecké a talianske jednotky uspejú počas bojov v Severnej Afrike a podarí sa im obsadiť aj priestor Blízkeho východu. V prípade naplnenia tohto scenára sa SOE pokúšala pripraviť spoluprácu so židovskými organizáciami na organizovaní sabotážnych a diverzných útokov, ktoré by narušali alebo komplikovali okupáciu územia nacistickým Nemeckom. Vzhľadom na zastavenie nemeckého postupu a následné víťazstvo Spojencov v Severnej Afrike nebolo nutné tieto sabotáže realizovať, no myšlienka na spoluprácu medzi britskými spravodajskými službami a židovskými organizáciami pretrvala (TNA Kew HS3-207 a HS3-208).

Významným aspektom, prečo boli Židia zaujímaví pre spravodajcov, bola ich znalosť krajín strednej a východnej Európy. Na území Blízkeho východu sa nachádzal značný počet Židov, ktorí ešte pred vypuknutím druhej svetovej vojny emigrovali z týchto oblastí, a tvorili tak prvú generáciu exulantov. To predstavovalo veľký prínos pre spravodajcov, pretože táto prvá generácia nielenže ovládala jazyky, ale mala stále dobrú znalosť realít predmetných území. Spojenecké spravodajské služby počas celej druhej svetovej vojny trpeli značným nedostatkom personálu, ktorý by mohli operačne nasadiť v geograficky vzdialených a menej známych častiach Európy. Čiastočne tento problém riešili spoluprácou s exilovými vládami (napr. s česko-slovenským II. odborom Ministerstva národnej obrany v Londýne). Mnohé územia však pre spojeneckých spravodajcov predstavovali personálny a geografický problém. Ako príklad možno spomenúť nasadenie Johna Sehmera, veliteľa výsadku Windproof, ktorý mal pôsobiť podľa pôvodných plánov na dobovom maďarskom území. Sehmer, ktorý nakoniec zostal na povstaleckom území počas SNP, však neovládal ani maďarčinu, ani slovenčinu, a preto bol priamo závislý na ďalších členoch výsadku, čo ho robilo podstatne menej flexibilným. Nasadenie agentov židovského pôvodu malo týmto komplikáciám zabrániť.

Situácia, keď bolo možné nasadiť týchto agentov, nastala po tom, ako Spojenci v roku 1943 obsadili juh Talianska. Vďaka vytvoreniu spravodajskej základne v Bari

bolo možné pripraviť rôzne typy výsadek a následne ich nasadiť na dovedy neoperačné územia. Do tejto kategórie patrí aj slovenské územie – všetky výsadky, ktoré boli organizované spoločne s Britmi smerom na územie bývalého Československa (okrem výsadku Zinc, ktorý pristál na slovenskom území v dôsledku navigačnej chyby), boli smerované na územie Protektorátu Čechy a Morava. To vychádzalo z faktu, že slovenské územie (rovnako ako ďalšie územia smerom na východ) sa nachádzalo mimo operačného doletu spojeneckých bombardérov, pričom RAF odmietalo poskytovať svoje stroje na také vzdialené lety. Jedným zo zásadných nedostatkov britských spravodajských služieb bola neexistencia vlastných leteckých prostriedkov, ktoré by mohli byť nasadzované podľa ich potrieb, a nie podľa postojov predstaviteľov RAF. Získaním talianskeho územia sa však letecká trasa zásadne skrátila, čo umožnilo aktívnejšie operačné nasadenie v strednej a východnej Európe (RAF and the SOE, 2016: 194–198).

Na spoluprácu SOE so židovskými predstaviteľmi nadviazala MI9 – Military Intelligence 9. Táto tajná služba, ktorá vznikla v rámci War Office v roku 1939, mala za cieľ podporovať a napomáhať útekem prevažne spojeneckých letcov zo zajatia alebo z územia, na ktorom sa nachádzali po zostrelení. Cieľom MI9 nebolo len pomáhať pilotom in situ po zostrelení, ale aj vytvárať únikové trasy, poskytovať vojakom špeciálny výcvik a nadväzovať spojenie so spojeneckými vojenskými predstaviteľmi v zajateckých táboroch. Pri takej úzko špecializovanej činnosti bolo nevyhnutné, aby tajné organizácie spolupracovali. Primárnym partnerom MI9 bola už spomínaná SOE. Obe organizácie sa čiastočne vyvinuli z predvojnového MI(R) (Military Intelligence Research), čo znamenalo, že ich členovia sa poznali a spolupráca medzi agentúrami bola často jednoduchšia (Foot, 1979: 41).

MI9 sa vo svojej činnosti nesústredila výhradne na priestor strednej a východnej Európy. Hlavné operácie tejto organizácie počas druhej svetovej vojny prebiehali v západnej Európe, najmä pri organizovaní únikov zo zajateckých táborov. Zmena nastala až na konci vojny, keď sa v strednej a východnej Európe nachádzali tisíce zostrelených spojeneckých pilotov, ktorých mala MI9 za cieľ zachrániť. Židovskí agenti a agentky sa aktívne zapojili do týchto operácií na územiach Maďarska, Juho-slávie, Talianska, Rumunska a Slovenska. Vzhľadom na zameranie tejto štúdie stručne spomeniem okolnosti spojené s operáciami na dobovom slovenskom území.

Operačné plány pre operácie MI9 na Slovensku radikálne nezmenilo ani vypuknutie Slovenského národného povstania, i keď si britskí spravodajcovia jeho potenciálny význam pre región uvedomovali. V liste, ktorý obsahuje náčrt operačného plánu sa uvádza aj to, že agenti „budú nielen organizovať záchrannú prácu, ale aj poskytovať pomoc prepusteným zajatcom, keď sa Slovensko vzdá, čo nakoniec nevyzerá tak vzdialene“ (TNA Kew WO 208-3376). Predstavitelia MI9 udalostiam, ktoré sa odohrávali na povstaleckom území, evidentne pripisovali značný význam. Pravdepodobne očakávali pád ľudáckeho režimu pod tlakom povstalcov a postupu sovietskej Červenej armády a Československého armádneho zboru. Výsadek agentov bol však kvôli rýchlo sa meniacej situácii na území Slovenska posunutý o niekoľko dní. Agenti boli vysadení nakoniec až 15. septembra 1944 namiesto pôvodne plánované-

ho 1. septembra. Tesne pred odletom hrozili personálne zmeny v zostave agentov. Chavivu Reickovú, ktorá je dnes spoločne s Hannou Szenes najznámejšou židovskou agentkou, informovali, že „ženy pôsobiace v britských vojenských silách podľa platných britských zákonov nemôžu byť nasadené do bojovej frontovej línie“ (Chermeš, 2014: 192). Chaviva Reicková, teraz už pod krycím menom Martha Martinovic (eventuálne Ada Robinson), preto nemohla odletieť spoločne s ostatnými agentmi Rafaelom Reiszom, Chajimom Chermešom a Cvim Ben Ja'akovom už 15. septembra. Vďaka najnovšiemu výskumu v britskom National Archives je dnes možné zhodnotiť, že v skutočnosti však nemalo ísť o jeden výsadok, ale o dva. Prvý, ktorý je podstatnejšie známejší a používa sa na označenie celej štvorčlennej skupiny, niesol krycí názov Amsterdam. Tento výsadok mal svoj vytýčený operačný priestor v rámci slovenského územia. Za členov výsadku boli pôvodne určení Chaviva Reicková a Cvi Ben Ja'akov. Druhý výsadok niesol krycí názov Challock a jeho operačným priestorom bolo dobové územie Maďarska. V ňom pôsobili Rafael Reisz a Chaim Chermeš (TNA Kew WO 208-3383). Podobne, ako už spomínaný výsadok Windproof, mali agenti za cieľ využiť slovenské územie na presun do Maďarska, nakoľko časť pokusov o prechod z Juhoslávie zo strany britských spravodajcov a nimi vycvičených agentov zlyhala (TNA Kew WO 208-3375).

Personálne zmeny sa však napokon v rámci výsadku neudiali, nakoľko Chaviva Reicková odmietla akceptovať skutočnosť, že by po absolvovanom ťažkom výcviku nemala byť nasadená. Rozhodla sa presunúť na povstalecké územie iným spôsobom. Keďže hlavným problémom jej nasadenia bol zoskok padákom do okolia prebiehajúcich bojov, dokázala za doposiaľ neznámych okolností presvedčiť jej nadriadených a 17. septembra 1944 pristála na letisku Tri duby. Napriek neskoršiemu príchodu tak Chaviva Reicková prišla do centra povstania skôr, ako zvyšní členovia výsadku Challock a Amsterdam.

Problémom tiež bolo, že hoci o operácii bolo informované slovenské odbojové hnutie už koncom augusta 1944, agenti napokon museli skákať spomínanou taktikou tzv. blind drops, teda zoskokov naslepo. Z momentálne dostupných dokumentov nie je možné hodnoverne doložiť, prečo museli zvyšní agenti aj napriek komunikácii s odbojovým hnutím zoskakovať týmto podstatne rizikovejším spôsobom. Zaujímavým detailom bolo, že na začiatku operácie mali mať pod ochranným oblekom oblečené oficiálne uniformy britskej armády, teda sa mala na nich v prípade zadržania nepriateľskými jednotkami vzťahovať určitá ochrana. Pri eventuálnom zajatí mali vystupovať ako členovia posádky, ktorá smerovala k sovietskym jednotkám, aby nadviazala rádiové spojenie medzi Červenou armádou a spojeneckými jednotkami na západe. Kvôli navigačnej chybe však boli nútení vyskočiť z lietadla ešte predtým, ako dosiahli cieľ (TNA Kew WO 208-3377).

V skutočnosti bola ich cesta na povstalecké územie rovnako adrenalínová ako ich spomínaná „cover story“. Kvôli navigačnej chybe boli vysadení v blízkosti Vrútok a predtým, ako sa dostali do Banskej Bystrice, ich čakal náročný pochod cez Veľkú Fatru. Chajim Chermeš po vojne spomínal, že samotný presun im trval osem dní. Členom výsadku sa napriek problematickej ceste podarilo dostať do Banskej Bystri-

ce a spojiť sa s Chavivou Reickovou. Agenti následne nadviazali komunikáciu nielen s britským výsadbkom Windproof, ale aj s československým výsadbkom Courier 5, resp. s predstaviteľmi povstaleckých jednotiek v Banskej Bystrici. Vďaka týmto kontaktom sa im podarilo v kooperácii aj s americkým výsadbkom Dawes zachrániť časť spojeneckých letcov, ktorí boli evakuovaní z letiska Tri duby. Tí odleteli naspäť na základňu do Bari. Vzhľadom na vývoj udalostí na fronte zostali členovia oboch výsadbkov na povstaleckom území až do porážky SNP.

Agenti MI9 počas svojho pôsobenia na povstaleckom území kontaktovali aj predstaviteľov židovskej komunity. Z ich pozície a s limitovanými zdrojmi im však v danej situácii nemohli zásadnejšie pomôcť. Obidve operácie sa skončili tragicky – Chaviva Reicková a Rafael Reisz boli zavraždení v Kremničke v novembri 1944 a Cvi Ben Ja'akov bol popravený v koncentračnom tábore Mauthausen v decembri 1944. V Mauthausene bol popravený aj ďalší agent židovského pôvodu, ktorý pristál v októbri 1944 na povstaleckom území – Abba Berdichev, člen výsadku Anticlimax. Cieľom jeho misie bolo, po niekoľkých predchádzajúcich neúspešných pokusoch, dostať sa do Rumunska. Podobne ako v prípade Windproofu a Challocku mal využiť slovenské územie ako východiskovú pozíciu. Nepodarilo sa mu to, a na druhý sviatok vianočný roku 1944 bol spoločne s členmi amerických a britských spravodajských skupín zajatý na Veľkom Boku neďaleko Polomky. Následne bol odtransportovaný do koncentračného tábora Mauthausen, kde bol 26. januára 1945 zavraždený.

Nasadenie židovských agentov a agentiek vyvolávalo emócie už počas druhej svetovej vojny, a taktiež po nej. Slovenské územie, na ktorom pôsobilo celkovo 5 židovských agentov, zároveň predstavovalo priestor, kde títo agenti utrpeli síce najvyššie straty, avšak podarilo sa im v spolupráci s americkou Office of Strategic Services dosiahnuť aj nemalé úspechy pri záchrane spojeneckých letcov. Napriek stratám na ľudských životoch je možné hodnotiť nasadenie agentov na povstaleckom území aspoň ako čiastočný úspech. Zároveň osud agentov a agentiek nasadených v priestore strednej a východnej Európy patrí medzi jeden z prvých príbehov, okolo ktorých sa budovali aj dnešné ozbrojené sily štátu Izrael – misie tak splnili nielen spravodajskú, ale aj propagandistickú úlohu.¹²

Záver a možnosti ďalšieho výskumu

V príspevku som predstavil viaceré, i keď nie všetky operácie a aktivity, ktorými sa Židia zapojili do československého odboja. Cieľom však nebol prehľad rôznych bojových aktivít, ale skôr poukázanie na výzvy, ktorým čelili samotní židovskí vojací, napríklad v podobe antisemitizmu. Tento sa nevyskytoval len v radoch nepriateľského vojska, ale, naopak, aj medzi ich vlastnými spolubojovníkmi a nadriadenými

12 Bližšie k úlohe, ktorú zohrali agenti a agentky vysadení/é do priestoru strednej a východnej Európy, v rámci budovania kolektívnej pamäte pozri Baumelel-Schwartz, 2010: 45–69.

veliteľmi. Tí sa často netajili svojou nedôverou voči židovským vojakom, ktorých neraz vnímali ako vojensky menej schopných. Ich bojové nasadenie počas bojov, či už vo Francúzsku v roku 1940, alebo pri Dunkerque v rokoch 1944 – 1945, však zásadným spôsobom narušilo tento stereotypný pohľad. Na základe spomienok Blahoslava Zavadila, ktorý sám vo svojich pamätiach priznal svoje antisemitské postoje, je možné sledovať zmenu postojov po spoločných zážitkoch. Faktom však zostáva, že obmedzenia zo strany československých orgánov sa týkali aj nasadenia židovských vojakov do špeciálnych operácií na území Protektorátu Čechy a Morava, resp. ľudáckej Slovenskej republiky. Jedným z argumentov bolo, že išlo o snahu chrániť životy židovských vojakov. Na druhej strane však platí, že drvivá väčšina agentov, ak bola zajatá nemeckými bezpečnostnými orgánmi, svoju operačnú činnosť na území okupovaného Československa neprežila. Preto je otázne, do akej miery je tento argument o ochrane relevantný. Napriek určitej neochote zo strany niektorých československých predstaviteľov však židovskí agenti a agentky nakoniec pôsobili aj na Slovensku, a to počas bojov v Slovenskom národnom povstaní. V texte som vysvetlil, vďaka akej organizácii boli na toto územie vysadení, aké boli ich ciele a aký bol dopad ich operačnej činnosti počas vojny, ako aj v povojnovom období, vrátane kreovania vzťahov s tvoriacimi sa izraelskými vojenskými zložkami po vzniku štátu Izrael. Napriek pretrvávajúcemu stereotypu o tom, že Židia sa perzekúciám zo strany nacistického Nemecka resp. lokálnych kolaborantov nebránili, opak je pravdou.

Predpokladanými možnosťami ďalšieho výskumu je komparácia aktivít židovských odbojárov resp. židovských vojakov exilových armád v Európe počas druhej svetovej vojny. Komparácia môže priniesť zaujímavé informácie o rozsahu odbojových aktivít, na ktorých participovali Židia v boji proti nacistickému Nemecku a jeho kolaborantom v celoeurópskom meradle. Zároveň ďalšou možnosťou výskumu je zasadenie európskeho protinacistického odboja do kontextu mimo národných odbojových naratívov, ale skôr v kontexte celoeurópskeho resp. transnacionálneho príbehu rezistencie. Špecifické postavenie židovských vojakov, či už v radoch domáceho alebo zahraničného odboja, predstavuje ideálnu tému na spracovanie dejín európskej rezistencie z pohľadu tohto novšieho prístupu k dejinám protinacistickej rezistencie v Európe. V tejto štúdii som poukázal na doterajší stav poznania problematiky, ale aj na to, že sa Židia nielen bránili proti príslušníkom nepriateľských štátov Osi, ale aj proti antisemitom v radoch vlastných útvarov a armád a vo svojom nasadení boli, napriek stratám, pomerne úspešní/é.

Grantová podpora:

Text je výstupom projektu APVV-22-0205 *Dejiny historiografie a myslenia o dejinách na Slovensku* a zároveň je výstupom projektu VEGA č. 2/0048/24 *Odboj a minority na Slovensku v podmienkach druhej svetovej vojny*. Oba projekty sú riešené v Historickom ústave SAV, v. v. i.

Zoznam citovaných prameňov a literatúry

ARCHÍVNE PRAMENE

The National Archives in Kew (TNA Kew, v minulosti Public Records Office)

Signatúry: HS3-207, HS3-208, WO 208-3375, WO 208-3377, WO 208-3378, WO 208-3383

LITERATÚRA

- Bachnár, A. (2019). *Mojich sto rokov*. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania.
- Baka, I. (2001). *Židovský tábor v Novákoch 1941 – 1944*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu.
- Baumel-Schwartz, J. T. (2010). *Perfect Heroes: The World War II Parachutists and the Making of Israeli Collective Memory*. Wisconsin: University of Wisconsin Press.
- Bijl, N. (2006). *No. 10 (Inter-Allied) Commando 1942–45: Britain's Secret Commando*. Leeds: Osprey.
- Bristol, D. W. (2020). Two Worlds: African American Servicemembers, WWII and Today. *Parameters*, 50(3), 45–56. <https://doi.org/10.55540/0031-1723.2673>
- Foot, M. R. D. (1979). *MI9: Escape and Evasion 1939–1945*. London: The Bodley Head.
- Gildea, R., Tamesová, I. (Eds.) (2025). *Bojovníci bez hraníc: Transnacionálny odboj v Európe 1936 – 1948*. Praha: Academia.
- Hradská, K. (Ed.) (2008). *Holokaust na Slovensku 8. Ústredňa Židov (1940 – 1944)*. Zvolen: Klemo.
- Hradská, K. (2012). *Gizi Fleischmannová: Návrat nežiadúci*. Bratislava: Marenčin PT.
- Cherměš, Ch. (2014) *Operácia Amsterdam*. Ústí nad Orlicí: Pipex.
- Kamenec, I. (2020). *Po stopách tragédie*. Bratislava: Premedia.
- Kokoška, S. (Ed.) (2017). *Obrana národa v dokumentech*. Praha: ÚSTR.
- Kulka, E. (1990). *Židé v československé Svobodové armádě*. Praha: Naše vojsko.
- Kulka, E. (1992). *Židé v československém vojsku na Západě*. Praha: Naše vojsko.
- Láník, J. (Ed.) (2005). *Vojenské osobnosti československého odboje 1939 – 1945*. Praha – Bratislava: Vojenský historický ústav Praha – Vojenský historický ústav Bratislava.
- Maršálek, Z., Hofman, P. (2011). *Dunkerque 1944 – 1945. Ztráty Československé obrněné brigády během operačního nasazení ve Francii*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Maršálek, Z. (2017). „Česká“, nebo „československá“ armáda? – národnostní složení československých vojenských jednotek v zahraničí v letech 1939–1945. Praha: Academia.
- Michálek, S. (Ed.) (2018). *Muži diplomacie. Slováci na významných postech československé zahraniční služby*. Liptovský Mikuláš: Spolok Martina Rázusa.
- Nir, A. (2001). V odboji a povstání. In: *Hašomer Hacair: Dejiny hnutia* (s. 94–99). Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry.
- Plachý, J. (2016). Vzbouřenci z Cholmondeley. I. část. *Historie a vojenství*, 65(3), 19–38.
- Posch, M. (2021). *Spojenectvo z núdze: Spolupráca SOE a československej spravodajskej spravodajskej služby počas 2. svetovej vojny*. Bratislava: Veda.
- RAF and the SOE: Special Duty Operations in Europe during WW2: An Official History* (2016), Croydon: Frontline Books.
- Viest, R. (2002). *Zápisky generála Rudolfa Viesta*. Bratislava: MOSR.
- Zavadil, B. (2012). *Nebyli jsme svatí – Vzpomínky příslušníka československé zahraniční armády ve Francii a Velké Británii na válečná léta 1939 – 1945*. Brno: Barrister and Principal.
- Zudová-Lešková, Z. (Ed.) (2007). *Židé v boji a odboji: rezistence československých Židů v letech druhé světové války*. Praha: Historický ústav AV ČR.

- Zudová-Lešková, Z. (2009). *Cesty k sebe: Česi v odboji na Slovensku v rokoch 1939-1943*. Praha: Historický ústav AV ČR.
- Zudová-Lešková, Z. (Ed.) (2021). *Židia v Slovenskom národnom povstaní – Židé v Slovenském národním povstání*. Banská Bystrica: Múzeum SNP.

O AUTOROVI

MARTIN POSCH (ORCID: 0000-0001-8878-4775) – vyštudoval históriu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a v Historickom ústave Slovenskej akadémie vied získal v roku 2019 titul PhD. Vo svojom výskume sa zaoberá protinacistickým odbojom v Európe. Počas štúdia absolvoval výskumné pobyty na Univerzite Karlovej v Prahe, Rakúskej akadémii vied a v Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes vo Viedni a na Kingston University v Londýne. V súčasnosti pôsobí v Historickom ústave SAV v. v. i. a je autorom niekoľkých vedeckých štúdií a publikácie *Spojenectvo z núdze: Spolupráca SOE a československej spravodajskej služby počas 2. svetovej vojny* a zostavovateľom niekoľkých kolektívnych monografií.